

לימוד תורה בזמן מלחמה**הקדמה**

העיסוק המרכזי של חיילי צה"ל, במצווה החשובה והעיקרית של עזרת ישראל מיד צר, לעיתים אינו מותיר פנאי רב ללימוד תורה מרובה ומעמיק. עם זאת, מעלה יתירה יש אף להקדשת זמן קצר ביום ללימוד תורה משיב נפש, שנותן כח רוחני להמשך העשייה החשובה.

שאלה: חייל שזמנו דחוק, עד כמה עליו להשתדל ללמוד תורה בזמנו הפנוי? האם ישנה דרך לקיים מצוות תלמוד תורה גם כשאין לו כל פנאי לפתוח ספר וללמוד? האם ישנה חובה להקדיש זמן דווקא ללימוד עיוני?

א. גדר קיום מצות תלמוד תורה

ה' מצווה את יהושע להגות בתורה יום ולילה:

יהושע פרק א פסוק ח:

לא ימוש ספר התורה הזה מפיר, והגית בו יומם ולילה. למען תשמר לעשות ככל הפקוד, כי אז תצליח את דרכך, ואז תשכיל.

הגמרא דנה בגדר חיוב תלמוד תורה שבפסוק זה:

תלמוד בבלי מסכת מנחות דף צט עמוד ב:

אמר רבי אמי: מדבריו של ר' יוסי נלמוד: אפילו לא שנה אדם אלא פרק אחד שחרית, ופרק אחד ערבית, קיים מצות "לא ימוש ספר התורה הזה מפיר". **אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי:** אפילו לא קרא אדם אלא קריאת שמע שחרית וערבית - קיים "לא ימוש", ודבר זה אסור לאומרו בפני עמי הארץ. ורבא אמר: מצוה לאומרו בפני עמי הארץ... ופליגא [ואמוראים אלו חולקים בהבנת הפסוק על] דרבי שמואל בר נחמני, **דאמר ר' שמואל בר נחמני אמר רבי יוחנן:** פסוק זה אינו לא חובה ולא מצוה אלא ברכה, ראה הקדוש ברוך הוא את יהושע שדברי תורה חביבים עליו ביותר, שנאמר: "ומשרתו יהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האהל", אמר לו הקדוש ברוך הוא: יהושע, כל כך חביבין עליך דברי תורה? "לא ימוש ספר התורה הזה מפיר".

והסביר רש"י:

רש"י שם:

מדבריו של רבי יוסי - דאמר משום דעמד [לחם הפנים] הישן שחרית מעט בשלחן, והחדש ערבית מעט, קרי ליה תמיד. שמע מינה אפילו לא שנה אדם אלא פרק אחד וכו'. **אסור לאומרו -** שלא יאמר בקריאת שמע סגי ולא ירגיל בניו לתלמוד תורה. **מצוה לאומרו -** דסבר משום קרית שמע נוטל שכר גדול כזה 'כי אז תצליח את דרכך' - אם היה עוסק כל היום כל שכן ששכרו גדול ומרגיל את בניו לתלמוד תורה. **ופליגא -** הא דר' ישמעאל דאמר חובה ללמוד כל היום. **כל כך חביבין כו' לא ימוש -** הבטיחו שלא תשתכח תורתו ממנו.

❖ **מהן שלש השיטות בחיוב 'לא ימוש'?**

❖ **מהו יסוד מחלוקתם?**

הרמב"ם פסק להלכה:

רמב"ם הלכות תלמוד תורה פרק א הלכה ח:

כל איש מישראל חייב בתלמוד תורה: בין עני בין עשיר, בין שלם בגופו בין בעל יסורין, בין בחור בין שהיה זקן גדול שתשש כחו, אפילו היה עני המתפרנס מן הצדקה ומחזר על הפתחים ואפילו בעל אשה ובנים, חייב לקבוע לו זמן לתלמוד תורה ביום ובלילה, שנאמר: "והגית בו יומם ולילה".

❖ **כמי פסק הרמב"ם?**

לחם משנה על הרמב"ם שם:

ולא רצה רבינו לפסוק כר' יוחנן דאמר שם: אפילו לא קרא אלא קריאת שמע שחרית וערבית - קיים מצות 'לא ימיש'... מכל מקום משמע ליה קולא גדולה

והלך להחמיר, דהא ר' יוחנן בעצמו אמר: 'ודבר זה אסור לאומרו בפני עמי הארץ'.

לעומת זאת, החיד"א, בספרו ברכי יוסף, ביאר את הרמב"ם באופן אחר:

ברכי יוסף יורה דעה סימן רמו סעיף קטן א:

ואחשבה לדעת הרמב"ם לישב קצת דעתו דעת עליו... דהא דבקריאת שמע פטר נפשיה (פטר את עצמו), הני מילי לצאת ידי חובת "לא ימוש", אבל מדרשות קראי אחרוני (פסוקים אחרים), כגון "ושננתם" - שיהיו דברי תורה מחודדים בפיר... מוכח דמחויב לעסוק בתורה תדיר... ונמצא דלדינא לא נפקא לן מידי אם קיים "לא ימוש", דהגם דקיים ('לא ימוש'), מצד אחר ('ושננתם') - חייב.

❖ **מהם שני החיובים המוטלים על האדם בלימוד התורה לפי דברי הברכי יוסף? כיצד מתקיים כל אחד מהם למעשה?**

מאידך, יש ראשונים שהסתמכו על רבי יוחנן בשעת הדחק:

הגהות מיימוניות הלכות תלמוד תורה פרק א:

בשעות דחוקות סומך על הא דאמר רבי יוחנן בפרק שתי הלחם: אפילו לא קרא אלא קריאת שמע שחרית וערבית קיים 'לא ימוש', ודבר זה אסור לומר בפני עמי הארץ.

להלכה השולחן ערוך העתיק את דברי הרמב"ם, והרמ"א הביא את דברי ההגהות מיימוניות:

שולחן ערוך יורה דעה סימן רמו סעיף א:

כל איש ישראל חייב בתלמוד תורה, בין עני בין עשיר, בין שלם בגופו בין בעל יסורים, בין בחור בין זקן גדול. אפילו עני המחזר על הפתחים, אפילו בעל אשה ובנים, חייב לקבוע לו זמן לתלמוד תורה ביום ובלילה, שנאמר: "והגית בו יומם ולילה". **הגה:** ובשעת הדחק, אפילו לא קרא רק קריאת שמע שחרית וערבית, "לא ימוש מפיר" קרינן ביה.

עם זאת, האחרונים הדגישו, שצריך להשתדל לנהוג כדעת רבי אמי, וללמוד לפחות דבר מועט ביום ודבר מועט בלילה:

שלחן ערוך הרב הלכות תלמוד תורה פרק ג הלכה ב:

ואם אירע לפעמים גודל טרדה במשא ומתן עד שלא יוכל ללמוד כל העת הקבוע לו ביום וכן בלילה, יוכל לצאת ידי חובת מצות "והגית בו יומם ולילה" אפילו בלימוד מועט כמו פרק אחד ביום, וכן פרק אחד בלילה. ובשעת הדחק שהטרדה גדולה יותר מדאי, ואין לו פנאי אפילו פרק אחד, יוכל לצאת ידי חובתו בקריאת שמע שחרית וערבית לקיים מצות "והגית בו יומם ולילה" ביום ההוא שהוא שעת הדחק, ואי אפשר בעניין אחר.

ב. חיוב תמידי לעסוק בתורה

בניגוד לעולה מדברי הגמרא במנחות, מצאנו מקורות רבים בגמרא ובפוסקים המורים שישנו חיוב לעסוק בתורה באופן תמידי:

משנה מסכת פאה פרק א משנה א:

אלו דברים שאין להם שיעור... ותלמוד תורה.

ובירושלמי שם:

תלמוד ירושלמי מסכת פאה פרק א הלכה א:

שאלו את רבי יהושע: מהו שילמד אדם את בנו יונית? אמר להם: ילמדנו בשעה שאינו לא יום ולא לילה (מאחר) דכתיב: "והגית בו יומם ולילה".

וכן מתבאר בדברי המשנה ברורה:

משנה ברורה סימן קנה סעיף קטן ד:

שלא יעבירו - דעיקר מצות תלמוד תורה אין לה שיעור וחויבה הוא כל היום כל זמן שיש לו פנאי, וכדכתיב "לא ימוש ספר התורה הזה מפיר" וכו'. וכשיש

זכרון שמואל עמוד תקעד:

מצד עצם מצות ת"ת כשלעצמה, אפשר היה להם לישראל לפטור עצמם משום שהיו עוסקים במלחמה כל היום, והתביעה לא היתה כ"כ גדולה ולא היה בא המלאך וחרבו שלופה בידו להוכיחם על כך. אבל מבחינת השירה שיש בתורה אין שום הגבלות ואין שום פטורים, כי שירת התורה ממלאת את כל כולו של האדם, וכשיש שעה פנויה כל שהיא האדם צריך לעסוק בתורה.

מדברי הגמרא למדנו, שבעקבות דברי המלאך, יהושע 'לן בעמקה של הלכה', למד מכר בספר עלי תמר, שיסנה חשיבות מרובה דווקא ללימוד עיוני:

עלי תמר מסכת סנהדרין פרק ב הלכה ו:

אף בשעת מלחמה בזמן שאינם לוחמים לא מספיק העסק בתורה בפשוטו אלא צריך להעמיק בהלכה, וילן יהושע בלילה - **בעומקה** של הלכה. ואכן בוודאי שעסק יהושע בתורה באופן שטחי אבל מהמלאך שמע שחובה אף על מצביא הראשי בשעה שהוא פנוי מהמלחמה ללון בעמקה של הלכה שכן נאמר: "והגית בו יומם ולילה" המציין העיון והעמקה בתורה ובהלכה.

אולם פשוט, שהדבר תלוי למעשה בכישוריו ויכולותיו האישיות של כל אחד ואחד:

דף על הדף מסכת מגילה דף ג עמוד א:

מלמד שלן **בעומקה** של הלכה, משמע שעד עכשיו גם כן למדו, אבל מחמת טרדת המלחמה, לא לנו בעומקה של הלכה, ועל זה אמר מלאך ד' "ועכשיו בטלתם ת"ת", ומכאן מוכח שמי שיכול להתייגע וללמוד בתורה בעיון ובעמקות והוא לומד ברפיון ובשטחיות, גם לזה ביטול תורה יקרא.

מעבר לכך, בכוחו של לימוד התורה לסייע להצלחה במלחמה:

תלמוד בבלי מסכת מכות דף י עמוד א:

אמר רבי יהושע בן לוי, מאי דכתיב: "עומדות היו רגליו בשעריר ירושלם?" מי גרם לרגליו שיעמדו במלחמה? שערי ירושלם שהיו עוסקים בתורה.

גם לימוד קצר ומועט, ואפילו קריאת שמע שחרית וערבית מסייעים רבות להצלחת המלחמה:

תלמוד בבלי מסכת סוטה דף מב עמוד א:

ואמר אליהם שמע ישראל. מאי שנא שמע ישראל? אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: אמר להן הקדוש ברוך הוא לישראל: אפילו לא קיימתם אלא קריאת שמע שחרית וערבית - אי אתם נמסרין בידם.

והסביר המהר"ץ חיות:

מהר"ץ חיות שם:

אולי רבי שמעון בר יוחאי לשיטתו אזיל דסבירא ליה (מנחות צט:) אפילו לא קרא רק ק"ש שחרית וערבית - קיים 'לא ימוש ספר התורה מפיר והגית בו יומם ולילה', עיין שם, וכיון דזה יקרא למד יום ולילה - שוב תורה אגוני מגני ואצולי מצלי מן הפרעונות.

ד. הלכה למעשה

א. כל איש ישראל חייב בתלמוד תורה, וחייב לקבוע לו זמן לתלמוד תורה ביום ובלילה.

ב. אפילו אם אירע לו אונס שלא יוכל ללמוד בקביעות, ילמד על כל פנים פסוק אחד או הלכה אחת ביום ובלילה. ואם אין לו פנאי אפילו לזה, יוצא ידי חובתו בקריאת שמע שחרית וערבית.

ג. חיילים, העוסקים בפעילות מבצעית, נחשבים כעוסקים במצווה ופטורים מתלמוד תורה. עם זאת, ראוי במידת האפשר שבזמנם הפנוי יעסקו בתורה כפי יכולתם, ויש בכך תועלת מרובה להצלחת המלחמה.

לו פנאי והוא מבטל מלמוד תורה מרצונו, הוא קרוב למה שאמרו חז"ל על הפסוק: "כי דבר ה' בזה" זה שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק.

בשביל להבין את היחס שבין המקורות, נענין בדברי האור שמח (על הרמב"ם):

אור שמח הלכות תלמוד תורה פרק א אות ב:

ונמצא מצוות תלמוד תורה, אשר בוודאי אם יבקש האדם טרף ומזון בכל זאת אינו נחשב למפריע מצוות תלמוד תורה, "ואספת דגניך" כתיב. וכן למשל אדם חלוש המזג, וכן כל אחד לפי ההכרחיות שלפי הרגלו, וכן לפי טוהר נפשו של אדם. כי אינו דומה בחיוב תלמוד תורה האיש אשר נפשו מרגשת בשכלה הזך, ונקשרה בעבודתו אהבה לתלמוד תורה, לאיש אשר כוחות נפשו נרפים ועצלים. לכן איך היה מחוק הבורא לחוק חיוב תלמוד תורה לכל ישראל, ונתן תורת כל אחד בידו, ואין לאל יד האנושי ליתן המידה האמיתית לזה? לכן באו חכמים ופירשו לנו גדר מרכז האמיתי של תלמוד תורה: קריאת שמע בשחרית, קריאת שמע בערבית, קיים "והגית בה יומם ולילה", כיון שלומד קבלת המצווה ואזהרתה בשחרית ובערבית כבר קיים מצוותה, אולם יתר מזה הוא בכללי המצוות אשר נבדלו ונפרדו בזה כל איש לפי ערכו ומותו.

❖ **מהו גדר מצוות תלמוד תורה על פי האור שמח? האם החיוב שווה בכל אדם? לאור דבריו, כיצד ניתן לבאר את היחס בין המקורות שהובאו בפרק זה עם המקורות שהובאו בפרק א'?**

ג. לימוד תורה בזמן מלחמה

בספר יהושע מסופר, שבעת ההכנות למצור על יריחו, יהושע פוגש את מלאך ה':

יהושע פרק ה פסוק יג - טו:

וַיְהִי בַּהֲיוֹת יְהוֹשֻׁעַ בִּירִיחוֹ וַיֵּשָׂא עֵינָיו וַיַּרְא וְהָיָה אִישׁ עֹמֵד לְנֶגְדוֹ וְחָרְבּוֹ שְׁלֹפָה בְּיָדוֹ וַיֵּלֶךְ יְהוֹשֻׁעַ אֵלָיו וַיֹּאמֶר לוֹ הֲלָנוּ אֶתָּה אִם לְצָרֵנוּ: וַיֹּאמֶר לֹא כִי אֲנִי שָׂר צָבָא ה' עִתָּהּ בָּאתִי וַיַּפֵּל יְהוֹשֻׁעַ אֶל פְּנֵיו אֶרְצָה וַיִּשְׁתַּחוּ וַיֹּאמֶר לוֹ מָה אֲדֹנִי מֵדַבֵּר אֶל עַבְדּוֹ: וַיֹּאמֶר שָׂר צָבָא ה' אֶל יְהוֹשֻׁעַ שֶׁל נֶעְלָךְ מַעַל רַגְלֶךָ כִּי הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אֶתָּה עֹמֵד עָלָיו קָדֵשׁ הוּא וַעַשׂ יְהוֹשֻׁעַ כֵּן:

בגמרא מבואר, שהמלאך בא להוכיח את יהושע על ביטול תורה:

תלמוד בבלי מסכת מגילה דף ג עמוד א:

אמר לו (המלאך): אמש בטלתם תמיד של בין הערבים, ועכשיו בטלתם תלמוד תורה! - אמר לו: על איזה מהן באת? - אמר לו: עתה באתי מיד וילן יהושע בלילה ההוא בתוך העמק. אמר רבי יוחנן: מלמד שלן בעומקה של הלכה.

הרד"ק התקשה, מדוע יהושע נתבע על ביטול תורה, בעודו עוסק במלחמה:

רד"ק יהושע פרק ה פסוק יד:

וזה הדרש רחוק כי אין שעת המלחמה שעת תלמוד תורה.

אולם מדברי רש"י עולה, שהביקורת של המלאך לא היתה על הזמן בו יהושע היה עוסק במלחמה ובהכנות אליה, אלא על ביטול תורה בזמן הפנוי:

רש"י מסכת מגילה דף ג עמוד א:

אמש ביטלתם כו' - בתשובה שהשיבו 'עתה באת' אנו למדין תחלת דברי המלאך, האשימן בשני דברים: אמש, כלומר כשהעריב היום, היה לכם להקריב תמיד הערב ובטלתם אותו, ונשתהיתם במארב העיר חנם שאין זמן מלחמה בלילה [משתחשך].

ועכשיו - שהוא לילה, היה לכם לעסוק בתורה, שהרי אינכם נלחמים בלילה.

גם התביעה של המלאך ליהושע ביחס לזמן הפנוי, נובעת דווקא ממדרגתו הרוחנית, ועוצם דבקותו בתורה, שצריכה היתה להיות שירת חייו, כפי שהסביר זאת הגר"ש רוזנבסקי:

